

Ceran, Waldemar

Bizantynistyka na Uniwersytecie Łódzkim w latach 1999-2003

Przegląd Historyczny 95/1, 109-118

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

P R E Z E N T A C J E*

WALDEMAR CERAN
Uniwersytet Łódzki
Instytut Historii

Bizantynistyka na Uniwersytecie Łódzkim w latach 1999–2003

Badania nad dziejami ponadtysiącletniego Cesarstwa Bizantyńskiego zaczęły się w Uniwersytecie Łódzkim ponad pół wieku temu, od czasu zatrudnienia tu Haliny Evert–Kappesowej. Była ona uczennicą profesora Kazimierza Zakrzewskiego, kierownika pierwszej w Polsce Katedry Historii Bizancjum, która została powołana do życia w 1935 r. w Uniwersytecie Warszawskim. Katedra ta nie została reaktywowana po zakończeniu II wojny światowej, gdyż po śmierci Kazimierza Zakrzewskiego, rozstrzelanego przez hitlerowców w 1941 r. w Palmirskim Lesie, nie było odpowiedniego specjalisty, który mógłby objąć kierownictwo tej placówki. Co prawda Halina Evert–Kappesowa złożyła w 1942 r. egzamin doktorski na tajnym uniwersytecie na podstawie rozprawy „Rome et Byzance à l'époque de l'Union de Lyon (1272–1284)”, ale los rzucił ją do Łodzi. Związała się z Uniwersytetem Łódzkim, w którym pracowała w latach 1950–1975, przechodząc wszystkie szczeble kariery naukowej od starszego asystenta do profesora. Jej zakres badań był bardzo rozległy, obejmował bowiem praktycznie całe dzieje Cesarstwa Bizantyńskiego, od IV do XV w. Jej staraniem doszło do powstania w 1957 r. Zakładu Historii Bizancjum, jedynej wówczas placówki bizantynologicznej w Polsce. Zakład ten przestał istnieć w 1970 r. w wyniku reformy organizacyjnej. Halina Evert–Kappesowa nadal jednak kierowała seminarium historii Bizancjum, z którego wyszło kilkunastu magistrów, dwóch doktorów (Piotr Krupczyński i Małgorzata Dąbrowska) i jeden doktor habilitowany (Waldemar Ceran). Po przejściu na emeryturę dalej służyła pomocą i radą swoim uczniom aż do śmierci 10 czerwca 1985 r.

Jej dzieło kontynuuje w Uniwersytecie Łódzkim Waldemar Ceran. Udało mu się przyciągnąć na kierowane przez niego seminarium z historii Bizancjum sporą liczbę studentów (do tej pory wyszło z niego prawie 60 magistrów) i skupić wokół siebie grono zdolnych, pełnych pasji badawczej bizantynologów (pięciu przygotowało pod jego kierunkiem

* Redakcja „Przeglądu Historycznego” niniejszym artykułem inauguruje nowy dział, w którym chce drukować informacje o badaniach historycznych w różnych ośrodkach naukowych.

i obroniło rozprawy doktorskie). To umożliwiło mu reaktywowanie w Uniwersytecie Łódzkim w 1992 r. Zakładu Historii Bizancjum, który 1 kwietnia 2003 został przemianowany na Katedrę Historii Bizancjum. Aktualnie w Katedrze tej zatrudnieni są: prof. zw. dr hab. Waldemar Ceran — kierownik Katedry, dr hab. prof. UŁ Małgorzata Dąbrowska, dr Sławomir Bralowski, dr Maciej Kokośko, dr Piotr Krupczyński, dr Mirosław J. Leszka, dr Teresa Wolnińska, mgr Kiril Marinow (systematycznie współpracuje dr Małgorzata B. Leszka).

Ich dorobek naukowy, zgodnie z tytułem tego artykułu sprawozdawczego, zostanie zaprezentowany tylko za ostatnie pięć lat. Informacje o wcześniejszych ich dokonaniach naukowych zostały bowiem ujęte w dwutomowej pracy Waldemara Cerana pt. „Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii polskiej (1800–1998)”¹. W pierwszej części tej pracy autor przedstawił etapy kształtowania się bizantynologii, poczynając od XVI w., jako odrębnej dziedziny historii powszechnej, jej bujny rozkwit na przełomie XIX i XX w., kiedy pojawiły się w wielu krajach ośrodki studiów bizantynologicznych z tak zarysowanymi preferencjami badawczymi, że można mówić o powstaniu kilku szkół bizantynologicznych. Scharakteryzował te szkoły i wskazał na kierunki ich dalszego rozwoju. Na tym tle autor zaprezentował początki i rozwój bizantynologii w Polsce i scharakteryzował kierunki badań, jakie głównie przyciągały uwagę polskich uczonych. Druga część tej pracy to bibliografia wszystkich publikacji wchodzących w zakres bizantynologii, jakie ukazały się — bez względu na to, gdzie i w jakim języku — drukiem w latach 1800–1998, a których autorami byli polscy uczeni; bibliografia uwzględnia także tłumaczenia na język polski dzieł autorów zagranicznych oraz ich recenzje poświęcone omówieniu polskich publikacji. Ponieważ jest to bibliografia rozumowana, przeto publikacje zostały zaopatrzone w informacje o ich zawartości, poruszanych w nich zasadniczych problemach i prezentowanych tezach. Korzystanie z bibliografii ułatwia podział materiału na 18 działów tematycznych oraz indeksy.

W takiej sytuacji można pominąć omawianie dorobku łódzkich bizantynologów sprzed roku 1998. Od tego jednakże czasu na tyle powiększył się ich wkład do badań nad dziejami Bizancjum, że można już pokusić się o jego podsumowanie.

I tak, dwa artykuły Waldemara Cerana wiążą się bezpośrednio z wyżej wspomnianą jego pracą, albowiem jeden z nich śledzi etapy rozwoju polskiej bizantynologii od 1886 do 1993 r. i dziedziny, w których polscy uczeni odnotowali sukcesy, drugi zaś koncentruje się na osiągnięciach polskich specjalistów w badaniach nad sztuką bizantyńską w latach 1912–1998². Jego także autorstwa jest praca popularnonaukowa, poświęcona cesarzowi Teodozjuszowi I Wielkiemu, w której autor przedstawił jego pochodzenie i dojście do władzy, działalność jako wodza, polityka, reformatora i prawodawcy oraz jego politykę religijną³.

¹ W. Ceran, *Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii polskiej (1800–1988)*, Byzantina Lodzienia VI, Łódź 2001, t. I, s. 400, t. II, s. 401–786.

² Idem, *Bizantynistyka w Polsce*, [w:] *Antiquarum non immemores... Polskie Towarzystwo Filologiczne (lata 1893–1993)*. Acta Societatis Philologiae Polonorum, Warszawa–Wrocław 1999, s. 73–89; idem, *Główne osiągnięcia polskich badań nad historią sztuki bizantyńskiej (do roku 1998)*, [w:] *Sztuka średniowiecznego Wschodu i Zachodu. Osiągnięcia i perspektywy poznawcze u progu XXI wieku*, red. Małgorzata Smorąg–Różycka, Kraków 2002, s. 9–42.

³ Idem, *Teodozjusz I Wielki*, Kraków 2003, ss. 89.

Chronologiczny zakres badań Cerana to przede wszystkim okres wczesnobizantyński. Okresem tym zajmują się w Katedrze jeszcze trzej inni pracownicy: Sławomir Bralewski, Maciej Kokoszko i Piotr Krupczyński.

Badania Bralewskiego koncentrowały się w omawianym okresie na kilku problemach. Temu, który wchodzi w zakres stosunków państwa i Kościoła w okresie wczesnobizantyńskim, poświęcił on trzy artykuły⁴. W pierwszym ukazał, jak niektórzy duchowni katolicy, korzystając z prochrześcijańskiej polityki cesarza Konstantyna Wielkiego i jego następców na bizantyńskim tronie, wykorzystywali cesarza i aparat administracyjny do walki ze swoimi przeciwnikami poprzez oskarżanie ich o popełnienie wykroczeń politycznych, np. o obrazę majestatu, sprzeniewierzenie dóbr materialnych otrzymanych od cesarza na działalność charytatywną, popieranie wrogów panującego władcy. W drugim artykule wykazał, że na synodach i soborach organizowanych przez cesarzy wzrastała rola mnichów, i to za przyzwoleniem władców, którzy chcieli w ten sposób zapewnić swojej polityce religijnej większą skuteczność, a Kościół doprowadzić do jedności religijnej. W trzecim pokazał, jak cesarze, zabiegając o jedność Kościoła, usiłowali nakłonić różnymi sposobami — w tym i środkami przymusu — wszystkich biskupów uczestniczących w synodach i soborach do jednomyślnego poparcia postanowień tych zgromadzeń. Drugi problem badawczy, jakim zajął się Bralewski, to stosunek Konstantyna Wielkiego do donatystów i hereetyków⁵. Z jego badań wynika, że Konstantyn Wielki, zabiegając o jedność Kościoła, która w jego przekonaniu zapewniała pomyślność państwu, poddanym i samemu władcy, oferował donatystom kompromis, który jednakże dotyczył tylko warunków, na jakich donatyści mieliby powrócić na łono Kościoła katolickiego; takiego kompromisu donatyści nie mogli zaakceptować. Nie zmieniły ich postawy nawet zarządzone wobec nich represje. W tej sytuacji cesarz, czując się bezradny, zaniechał represji i jakkolwiek nie uznał Kościoła donatystów za zgodny z prawnym porządkiem Cesarstwa i nie ochronił go oficjalnie parasolem tolerancji, to jednak prosił biskupów katolickich, aby i oni pozostawili donatystów w spokoju. Analizując postawę Konstantyna Wielkiego wobec hereetyków i schizmatyków Bralewski dowodzi, że polityka cesarza wobec nich nie była wcale nacechowana niezajomością materii religijnej, ani jego słabością czy chwiejnością, co mu uczeni często zarzucają, albowiem w swojej polityce kierował się jasnym kryterium, którym była jedność Kościoła. W jego działaniu liczyła się skuteczność, toteż wobec silnych szedł na ustępstwa, a wobec słabych nie cofał się przed użyciem siły. Konstantynowi Wielkiemu Bralewski poświęcił jeszcze dwie prace, a mianowicie artykuł przedstawiający, na podstawie „Biblioteki” Focjusza, chrześcijańską historiografię prokonstantyńską i pogańską historiografię antykonstantyńską, oraz pracę popularnonaukową, w której autor przedstawił życie i działalność tego cesarza, a także jego ocenę zanotowaną w źródłach chrześcijańskich i pogań-

⁴ S. Bralewski, *Wątki polityczne w oskarżeniach ferowanych przeciwko biskupom w późnym Cesarstwie Rzymskim*, „Acta Universitas Lodziensis, Folia Historica” t. LXVII, 2000, s. 7–22; idem, *Mnisi na soborach i synodach organizowanych przez imperatorów późnego Cesarstwa Rzymskiego*, „Piotrkowskie Studia Historyczne” t. II, 2000, s. 5–25; idem, *Cesarska egzekucja uchwał zgromadzeń biskupów w późnym Imperium Romanum*, PH t. XCIII, z. 3, s. 273–289.

⁵ Idem, *Czy cesarz Konstantyn Wielki zabiegał o kompromis z donatystami?*, „Vox Patrum” t. XX, 2000, nr 38–39, s. 427–448; idem, *Est-ce que l'empereur Constantin Ier le Grand accorda la tolérance à l'égard des donatistes?*, „Eos” t. LXXXVIII, 2001, s. 127–132; idem, *Uwagi na temat antyheretyckiego ustawodawstwa cesarza Konstantyna Wielkiego*, „Przegląd Nauk Historycznych” t. I, 2002, nr 1, s. 7–20.

skich oraz w pracach współczesnych uczonych⁶. Kilkuletnie badania Bralewskiego nad tematem „Obraz papieżstwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum”, są właściwie już ukończone i niebawem rozprawa ta zostanie złożona do druku.

Maciej Kokoszko kontynuując swoje wcześniejsze zainteresowanie problemami fizjonomiki antycznej i jej funkcjonowaniem w dziełach autorów bizantyńskich opublikował na ten temat kilka dalszych prac. I tak, zatrzymując swoją uwagę na wymienionych przez Orygenesesa trzech antycznych fizjonomistach: Zopyrosie, Lokosie i Polemonie z Laodycei, zidentyfikował te postaci i ich fizjonomiczne doktryny i doszedł do wniosku, że jakkolwiek Orygenesesa nie można nazwać fizjonomistą, to jednak z lektury pism różnych antycznych autorów posiadał sporą wiedzę na temat fizjonomiki i mógł z powodzeniem stosować ją w swoich pracach⁷. Analizując portrety literackie w „Aleksjadzie” Anny Komnenny dowodzi, że powstały one z uwzględnieniem tego antycznego kanonu fizjonomicznego, którym określano idealny portret władcy i wojownika; autor sugeruje, że Anna Komnena poznała go przede wszystkim dzięki lekturze pism Polemona z Laodycei⁸. Już nie pojedynczym portretem literackim, ale zbiorowym, przedstawiającym poszczególne ludy, Kokoszko poświęcił trzy artykuły⁹. Rozwijając pewne informacje podane w „Deipnosofistai” Atenajosa z Naukratis, przedstawił pogląd antycznych autorów na temat wpływu środowiska na kształtowanie się cech fizycznych i psychicznych poszczególnych ludów i na odbicie tej teorii w dziełach Herodota, Hipokratesa, Platona, Arystotelesa, Cycerona, Witruwiusza, Strabona, Seneki, Galena, Sekstusa Empiryka, Herodiana i Tertuliana. Teoria ta jest widoczna w dziele Wegecjusza „Epitoma rei militaris”, w którym jego autor radzi, z jakich miejsc powinno się rekrutować żołnierzy do armii rzymskiej, albowiem klimat ma wpływ na fizyczne i psychiczne cechy potencjalnych żołnierzy, zaś południowe lub północne położenie kraju odbija się na ilości zawartej w ludzkich organizmach krwi, co z kolei ma związek z teorią czterech humorów. Wpływ środowiska geograficznego na fizjologię człowieka widoczny jest także w dziełach Prokopiusza z Cezarei, który podkreśla, że Gotów i Sklawinów cechuje uniformizacja ich cech fizycznych i psychicznych. Prokopiusz miał także ogólną wiedzę na temat doktryny fizjonomicznej i potrafił ją zastosować w praktyce, np. w opisach Justyniana I Wielkiego i jego żony Teodory. Innym zagadnieniem opracowywanym przez Kokoszkę jest temat „Ryby w kuchni, dietetyce i kulturze wczesnego Bizancjum”. Jest to tytuł praktycznie ukończonej już monografii, która niebawem zostanie złożona do druku. Na marginesie tych nowatorskich badań opublikował artykuł, w którym na podstawie analizy głównie greckich pism medycznych (Orybazy, Aecjusz z Amidy i Paweł z Egiptu) identyfikuje dużą liczbę mięczaków i skorupiaków wylawianych w wodach egipskich, przedstawia sposoby ich przyrządzania oraz ich wartości dietetyczne¹⁰.

⁶ Idem, *Historiografia pro i antykonstantyńska w Bibliotece Focjusza*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” t. III, 2001, s. 31–40; idem, *Konstantyn I Wielki*, Kraków 2001, ss. 71.

⁷ M. K o s z k o, *Orygenes fizjonomistą? Kilka uwag na temat „Przeciw Celsusowi I, 33”*, „Vox Patrum” t. XXI, 2001, nr 40–41, s. 173–194.

⁸ Idem, *Kanon portretowania w historiografii bizantyńskiej na przykładzie portretu Boemunda w „Aleksjadzie” Anny Komnenny*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Historica” t. LXVII, 2000, s. 59–73.

⁹ Idem, *Elementy fizjonomiki w „Deipnosofistach” Atenajosa z Naukratis*, „Meander” t. LVII, 2002, s. 125–139; idem, *Skąd brać rekruta do armii i dlaczego? Antyczna nauka wyjaśniająca sugestie Wegecjusza zamieszczone w dziele „Epitoma rei militaris”*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” t. III, 2001, s. 11–29; idem, *Nauka antyczna a opisy portretowe w dziełach Prokopiusza z Cezarei*, „Eos” t. LXXXVII, 2000, s. 255–277.

¹⁰ Idem, *Bounties of Egyptian waters. A few comments on molluscs and atherfrutti di mare in dietetics and cuisine as presented in ancient and Byzantine Greek sources*, „Eos” t. LXXXIX, 2002, s. 287–303.

To, nad czym aktualnie pracuje Teresa Wolińska, można podzielić na dwa zagadnienia. Pierwsze jest związane z postacią cesarza Justyniana I Wielkiego. Poświęciła mu pracę popularnonaukową¹¹ i cztery artykuły naukowe¹². W tej pierwszej omówiła jego dojście do władzy i rządu, jego koncepcję władzy i wizję państwa, politykę religijną oraz rolę jego żony — Teodory. W artykułach przeanalizowała m.in. spisek, jaki w 548 r. zawiązała grupa Armeńczyków, wśród nich Artaban, mający na celu obalenie cesarza. Wolińska dowodzi, że wersja wydarzeń przedstawiona przez Prokopiusza z Cezarei budzi wiele poważnych zastrzeżeń i jej zdaniem spisek ten miał w istocie na celu nie obalenie Justyniana, lecz skompromitowanie jego bliskiego krewnego, Germanosa, najpoważniejszego kandydata do tronu po Justynianie. Na jego skompromitowaniu najbardziej zależało siostrzeńcowi cesarza, Justynowi, który po śmierci Justyniana zasiadł na tronie jako Justyn II. Armeńskim współpracownikiem Justyniana autorka poświęciła osobne studium, w którym przedstawiła drogi przybywania Armeńczyków z Persarmenii do Bizancjum i możliwości, jakie tu otwierały się przed nimi; podkreśla „rodzinny” charakter dezercji Armeńczyków z armii perskiej i ich skłonność do grupowego zaciągania się do wojska bizantyńskiego, w którym niektórzy dochodzili do wysokich stanowisk. W opinii Bizantyńczyków nie traktowano ich jako obcych, a jeśli pochodzili z bizantyńskiej części Armenii, to źródła w ogóle nie zarejestrowały ich etnicznego pochodzenia. W artykule na temat roli, jaką Sycylia odgrywała w wojnach toczonych przez Bizancjum z Wandalami i Gotami za panowania Justyniana, Wolińska wskazała na strategiczne znaczenie tej wyspy, jej wagę jako spichlerza zapasowego w żywność bizantyńskie armie operujące w zachodniej części świata śródziemnomorskiego, terenu, z którego można było pozyskiwać drewno i inne surowce do budowy floty; sycylijskie porty ułatwiały utrzymanie stałego kontaktu z Konstantynopolem. Tę szczególną rolę wyspy docenił Justynian nie włączając jej do prefektury pretorium Italii, lecz przekazując jej zarząd pretorowi, bezpośrednio podlegającemu cesarzowi. Ten artykuł powstał w toku badań Wolińskiej nad obszerną monografią: „Rola Sycylii w polityce Bizancjum w VI–IX w.”, która winna się ukazać w pierwszej połowie 2004 r.

Historia Bizancjum od IV do IX w. jest tym okresem, który zainteresował także Mirosława J. Leszkę. W cztery lata po obronie doktorskiej, której podstawą była rozprawa „Uzurpacje w cesarstwie bizantyńskim w okresie od IV do połowy IX wieku”, jej poprawiona wersja ukazała się drukiem w 1999 r.¹³ W monografii tej Leszka przedstawił genezę uzurpacji w jej aspekcie prawnym i politycznym, jej znaczenie jako elementu ustrojowego, udzielane uzurpatorom poparcie społeczne i wreszcie procedury, które prowadziły do zalegalizowania władzy uzurpatorów. Do tej tematyki nawiązują jego dwa artykuły. Jeden dotyczy Armatusa, człowieka barwnego, wpływowego i zdolnego, który doszedł do najwyższych stanowisk wojskowych w Bizancjum w drugiej połowie V w. i brał udział w spisku Bazyliskosa przeciwko cesarzowi Zenonowi; drugi poświęcony jest Fokasowi, uzurpatorowi, któremu udało się zdobyć tron cesarski i który jako cesarz oskarżany był o wyjątkowe

¹¹ T. W o l i ń s k a, *Justynian Wielki*, Kraków 2003, ss. 95.

¹² Eadem, *Spisek Artabana i Arsacesa przeciwko Justynianowi I Wielkiemu*, „Eos” t. LXXXVI, 1999, s. 137–152; eadem, *Związki rodzinne w polityce Justyniana Wielkiego*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica” t. LXVII, 2000, s. 23–43; *Armeńscy współpracownicy Justyniana Wielkiego*, Cz. 1: *Dezercerzy z armii perskiej w Bizancjum*, „Przegląd Nauk Historycznych” t. I, 2002, nr 2, s. 5–31; eadem, *Rola Sycylii w wojnach wandalich i gockich Justyniana Wielkiego*, PH t. XCII, 2000, nr 3, s. 321–340.

¹³ M. J. L e s z k a, *Uzurpacje w cesarstwie bizantyńskim w okresie od IV do połowy IX wieku*, „Byzantina Lodzianensis”, IV, Łódź 1999, ss. 148.

okrucieństwa, czego wyrazem była śmierć cesarza Maurycjusza i jego rodziny, eksterminacja senatorów i krwawe represje przeciwko falcjom cyrkowym. Zdaniem Leszki okrucieństwa Fokasa wobec cesarza i jego najbliższych spowodowane były względami politycznymi i nie były czymś wyjątkowym w Bizancjum, natomiast oskarżenia o zbrodnie wobec senatorów i członków falcji cyrkowych są przesadzone, co wynika z zachowanych źródeł, powstałych za panowania jego następcy Herakliusza, który doszedł do władzy usuwając Fokasa na drodze zbrojnego przewrotu¹⁴. Drugim nurtem badawczym Leszki jest rola, jaką cesarzowe rzymskie i bizantyńskie odgrywały na dworze monarszym i wpływ, jaki wywierały na bieg spraw państwowych. Z jego badań wynika, że wiele z nich było wybitnymi, utalentowanymi osobami i swoją działalnością odcisnęły piętno na czasach, w których żyły. Te badania rzucają sporo nowego światła na mechanizmy rządzenia w państwie rzymskim i bizantyńskim, wyjaśniają niektóre decyzje i poczynania cesarzy, zwłaszcza w domenie religijnej i w polityce wewnętrznej. W szczególności odnosi się to do pięciu cesarzowych z okresu wczesnobizantyńskiego, a mianowicie Ariadny, żony Zenona (474–475, 476–491) i Anastazjusza (491–518), Aelii Zenonis, żony Bazyliskosa (475–476), Lupicyny–Eufemii, żony Justyna I (518–527) i Konstantyny, żony Maurycjusza (582–602), których działalność Leszka zbadała na podstawie istniejących źródeł i tym samym wypełnił lukę, na którą do tej pory bizantynolodzy nie zwrócili należytej uwagi¹⁵. Dwóm cesarzowym, a mianowicie Zofii, żonie Justyna II (565–578) i Irenie, żonie Leona IV (717–775), która w latach 797–802 zasiadała samodzielnie na bizantyńskim tronie, poświęcił artykuły popularnonaukowe¹⁶. Następnym problemem, jaki Leszka wziął na swój warsztat badawczy, jest wizerunek władców bułgarskich, wyłaniający się ze źródeł bizantyńskich. Ponieważ przede wszystkim musiał dobrze zaznajomić się z kontaktami bizantyńsko–bułgarskimi, przeto na marginesie tych prac przedstawił udział Bułgarów w walkach o władzę w Bizancjum w początkach VIII w. dowodząc, że ten udział był wynikiem nie ich siły, lecz słabości Bizancjum, że Bułgarzy stanowili zawsze element pomocniczy i w dodatku nigdy niewykorzystany w bezpośrednich działaniach wojennych¹⁷. Natomiast w kilku artykułach naukowych poddał analizie informacje zawarte w niektórych kronikach bizantyńskich na temat poszczególnych władców pierwszego państwa bułgarskiego¹⁸; w jednym artykule popularnym ukazał stosunki bizantyńsko–bułgarskie za panowania Symeona (893–927), zwłaszcza jego plany zmierzające do zawładnięcia tronem bizantyńskim i stworzenia cesarstwa bizantyńsko–słowiańskiego, w drugim zaś przedstawił zmagania bizantyńsko–bułgarskie

¹⁴ Idem, *Armatus: a story of Byzantine general from the 5th century*, „Eos” t. LXXXVII, 2000, s. 335–343; idem, *Zbrodnie cesarza Fokasa*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Historica” t. LXVII, Łódź 2000, s. 45–58.

¹⁵ Idem, *Cesarzowa Ariadna*, „Meander” 1999, nr 3, s. 267–278; idem, *Lupicyna–Eufemia — żona Justyna I*, ibidem, 1999, nr VI, s. 555–562; idem, *Aelia Zenonis, żona Bazyliskosa*, ibidem 2002, nr I, s. 87–93; idem, *Konstantyna, żona cesarza Maurycjusza*, „Przegląd Nauk Historycznych” t. I, 2002, nr 1, s. 21–32.

¹⁶ Idem, *Wybór Zofii, czyli kobieta na bizantyńskim tronie*, „Mówią wieki” 1999, nr 1, s. 5–9; idem, *Synobójczynie i święta*, ibidem, 2002, nr 9, s. 42–46.

¹⁷ Idem, *Bułgarzy i Chazarzy wobec walk o władzę w Bizancjum w początkach VIII w.*, „Balcanica Posnaniensia” t. IX, 1999, s. 49–62.

¹⁸ Idem, *Wizerunek władców bułgarskich u Teofanesa i Nicefora*, „Slavia Antiqua” t. XL, 1999, s. 203–213; idem, *Wizerunek władców bułgarskich u Konstantyna Porfirogenety, Genesiosa i Kontynuatora Teofanesa*, ibidem, t. XLI, 2000, s. 9–25; idem, *Car Piotr w opinii Bizantyńczyków*, ibidem, t. XLII, 2001, s. 97–106; idem, *Chan Krum i basileus Nikifor I w świetle Peri Nikiforou tou Basileos kai pos afiesin ta kola en Boulgaria*, ibidem, t. XLIII, 2002, s. 35–43.

w latach 809–814, gdy Bułgarią rządził chan Krum, wybitny władca i zdolny wódz¹⁹. Ten nurt badań Leszka podsumował w monografii²⁰, w której przedstawił opinie na temat władców bułgarskich z lat 681–971, jakie można znaleźć w bizantyńskich źródłach pisanych. Okazuje się, że Bizantyńczycy mało interesowali się Bułgarią, gdy była słaba, gdy zaś była silna — oceniano ją jak najgorzej. Bułgarzy uchodzący za barbarzyńców i pogan nie mogli budzić sympatii wykształconych pisarzy bizantyńskich. Ale pojawiają się i oceny pozytywne, czego nie zauważają niektórzy dzisiejsi badacze. Pozytywne oceny miały źródło w osobistych doświadczeniach autorów, wynikających z kontaktów z władcami bułgarskimi, lub z ich politycznej orientacji. Lepsze oceny Bizantyńczycy dawali Bułgarom po ich podboju, gdy przyszło im żyć w jednym państwie. Ewolucja postawy pisarzy bizantyńskich wobec Bułgarów podważa dawną tezę o schematyzmie i konserwatyzmie bizantyńskiej historiografii. Rozprawa ta będzie podstawą kolokwium habilitacyjnego Mirosława J. Leszki, wyznaczonego na 19 lutego 2004.

Okresem późnego Bizancjum zajmuje się Małgorzata Dąbrowska. Jednym z jej nurtów badawczych są związki Bizancjum z Zachodem. W omawianych w tym sprawozdaniu latach opublikowała na ten temat kilka artykułów. Prezentując je w porządku chronologicznym należy zacząć od tego, w którym autorka przedstawiając politykę cesarza Ottona I na terenie Włoch i jego koronację w Rzymie na cesarza w 962 r. wskazuje na nieuniknione jego kontakty z bizantyńskimi cesarzami Konstantynem VII Porfirogenetą, Niceforem II Fokasem i Janem I Tzymiskeselem; podkreśla przy tym, że w cesarstwie Ottonów wcielano w życie bizantyńską koncepcję cesarza chrześcijańskiego²¹. Tenże Otto doprowadził do małżeństwa swego syna, Ottona II z Teofano, krewniaczką Jana I Tzymiskesa. O tym małżeństwie napisano już bardzo wiele, ale Dąbrowska w artykule popularnonaukowym uznała za celowe zwrócenie uwagi na to, że Bizancjum, z chwilą gdy Teofano opuściła Konstantynopol, w ogóle się nią nie interesowało, podobnie jak ona swoją ojczyznę (nie ma bowiem śladu jakiś nowinek na niemieckim dworze, które by ona tu wprowadziła), wreszcie, że legendą jest, jakoby to ona podsunęła swemu synowi, Ottonowi III, ideę zjednoczonej Europy²². W innym, erudycyjnym artykule, prześledziła losy Agnieszki, córki króla Francji Ludwika VII, która w wieku 8 lat przybyła do Konstantynopola, i tu, po przybraniu imienia Anna, poślubiła Aleksego II, syna cesarza Manuela I Komnena²³. Była świadkiem wydarzeń, które doprowadziły do mordu jej męża, wówczas cesarza, po czym musiała w wieku 12 lat poślubić mordercę swego męża, Andronika I Komnena, którego rządy były pasmem krwawych represji i zakończyły się jego okrutną śmiercią, przeżyła wreszcie, już jako żona Teodora Branasa, wysokiego dowódcy wojskowego, zdobycie Konstantynopola przez IV wyprawę krzyżową. Jej losy stały się dla Dąbrowskiej nie tylko okazją do zaprezentowania szerokiej panoramy wydarzeń politycznych i polityki matrymonialnej dworów w Bizancjum i we Francji, ale i do podkreślenia, że w owym czasie

¹⁹ Idem, *Symeona, władca Bułgarii sny o potędze*, „Tygiel Kultury” 2001, nr 4–6 (64–66), s. 6–10; idem, *Chan Krum — nowy Sennacherim*, „Mówią wieki” 2003, nr 6, s. 38–42.

²⁰ Idem, *Wizerunek władców pierwszego państwa bułgarskiego w bizantyńskich źródłach pisanych (VII–pierwsza połowa XII wieku)*, „Byzantina Lodziensia”, VII, Łódź 2003, ss. 167.

²¹ M. Dąbrowska, „On — królestw wszystkich władca”. Zawrotna kariera Ottona I i jej bizantyński kontekst, [w:] *Pokłosie Zjazdu Gnieźnieńskiego. O początkach kościoła w Łęczycy*, Łęczycza 2002, s. 9–17.

²² Eadem, *Pamięć lubi legendy. Teofano i Otton III, czyli powtórka z historii*, „Tygiel Kultury” 2000, nr 4–6, s. 6–12.

²³ Eadem, *Agnieszka z Francji w Konstantynopolu*, [w:] *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 41–65.

polityka miała większe znaczenie we współzyciu świata zachodniego i wschodniego niż sprawy religijne; dlatego katolicki król Francji nie wahał się wydać córki za bizantyńskiego schizmatyka. Godna uwagi jest także jej konstatacja, że Agnieszka–Anna nie utrzymywała żadnych związków ze swoją rodziną we Francji i w Bizancjum zapomniała — można rzec — o swoim kraju pochodzenia. W innym artykule, popularnonaukowym, opublikowanym we Francji z równoległym tekstem polskim i francuskim, Małgorzata Dąbrowska przedstawiła okoliczności, w jakich cesarz bizantyński Jan VII Paleolog (1390) zaproponował królowi Francji Karolowi VI, aby ten odkupił od niego prawa do bizantyńskiego tronu za 25 tysięcy florenów rocznej renty i zamek we Francji²⁴. Prezentując najnowsze wyniki badań nad historią despotatu epirockiego (1204–1479) podkreśliła, że to państwo greckie, powstałe po IV krucjacie, balansowało w swojej polityce między Bizancjum i Włochami, Słowianami i Turkami²⁵. Innym nurtem badawczym Dąbrowskiej są wydarzenia, które w pośredni sposób łączyły Polskę z Bizancjum. Jednym z nich jest plan, jaki przedstawił Jakub z Sienna, wysłannik króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka, na zwołanym przez papieża do Mantui zgromadzeniu, mającym rozpatrzyć projekt krucjaty przeciwko Turkom. Plan ten zakładał przeniesienie Krzyżaków na wyspę Tenedos, aby z tej bazy mogli walczyć z niewiernymi. Dąbrowska dowodzi, że plan ten, absolutnie niemożliwy do zrealizowania, był zebrany w Mantui zaprezentowany tylko po to, aby odciągnąć uwagę papieża od walki Kazimierza Jagiellończyka z Krzyżakami, a przed zebranymi ukryć, że dla króla polskiego zasadniczym zadaniem było wówczas uzyskanie przez Polskę dostępu do Bałtyku, a nie obrona resztek państwowości bizantyńskiej na Peloponezie²⁶. Inny z tego nurtu artykuł jest poświęcony Kindze i Jolancie, córkom króla węgierskiego Beli IV i jego żony Marii, która była z kolei córką Teodora Laskarysa, cesarza nicejskiego²⁷. Obie ich córki przybyły do Polski jako młode dziewczynki, tu otrzymały wychowanie i wykształcenie łacińskie i tu zostały poślubione przez polskich książąt. Mimo swego rodowodu nie pamiętały o swym bizantyńskim dziedzictwie i niczego z Bizancjum nie wniosły do Polski, podobnie zresztą jak i ich matka, która zerwała wszelkie więzy z krajem pochodzenia. Kolejnym nurtem zainteresowań Dąbrowskiej jest ocena cywilizacji bizantyńskiej w Europie Zachodniej i Polsce doby nowożytnej i współczesnej, a raczej powody, które sprawiły, że oceny te były negatywne²⁸. Wskazuje więc, że po upadku Bizancjum w 1453 r. dość szybko w zachodniej Europie zapomniano o jego kulturze, osiągnięciach cywilizacyjnych, natomiast w czasach Oświecenia tacy myśliciele, jak Monteskiusz i Wolter wykreowali nega-

²⁴ Eadem, *Czy król Francji mógł kupić Bizancjum? Le Roi de France, aurait-il pu acheter Byzance?*, „Alchimie Française” 2001, nr 3–4, s. 25–29.

²⁵ Eadem, *Despotat Epiru w świetle najnowszych badań historycznych*, „Balcanica Posnaniensia” t. IX/X, 1999, s. 77–91.

²⁶ Eadem, *From Poland to Tenedos. The Project of Using the Teutonic Order in the Fight against the Turks after the Fall of Constantinople*, [w:] *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*, red. G. Prinzling und M. Salamon, Wiesbaden 1999, s. 165–176.

²⁷ Eadem, *A Byzantine Lady's Daughters in Poland*, [w:] *Byzantium and East Central Europe*, wyd. G. Prinzling, M. Salamon with the assistance of Paul Stephenson, Cracow 2001, s. 197–202.

²⁸ Eadem, *Cywilizacja bizantyńska, czyli świat średniowiecznych Rzymian*, Jan Skoczyński, *Koneczny. Teoria cywilizacji*, Warszawa 2003, s. 323–345; eadem, *Przemostkowna wizja Bizancjum a niemiecki bizantyzm Konecznego*, [w:] *Feliks Koneczny dzisiaj*, red. J. Skoczyński, Kraków 2000, s. 155–165 (= *La vision moscoutaire de Byzance et le byzantine allemand de Koneczny ou Byzance sans Byzance*, „Organon” 2001, nr 29–30, s. 257–268); eadem, *Byzance, source de stéréotypes dans la conscience des Polonais*, [w:] *Byzance en Europe*, red. M.–F. Auzépy, Paris 2003, s. 43–54.

tywny stereotyp Bizancjum. Ten stereotyp zaczął się zmieniać w drugiej połowie XIX w. pod wpływem zwiększającego się zainteresowania uczonych historią bizantyńską. W Polsce na tę zmianę trzeba było czekać znacznie dłużej, albowiem — przede wszystkim na ziemiach, które znajdowały się pod zaborem rosyjskim — Bizancjum postrzegano przez pryzmat Moskwy i przymiotnikowi „bizantyński” nadawano sens „rosyjski”; budowane tu cerkwie, których styl określano jako „bizantyński”; były one dla Polaków symbolem obcej dominacji i dlatego po odzyskaniu w 1918 r. niepodległości niektóre z nich zburzono. Ta zła konotacja Bizancjum w Polsce znalazła także wyraz w dziele Feliksa Konecznego, „Cywilizacja bizantyńska” (Londyn 1973, reprint Warszawa 1996), dla którego cechami tej cywilizacji są m.in. statolatria, rozbudowany i skorumpowany aparat administracyjny, przerost formy nad treścią, jednostajność, amoralność, dominacja cech azjatyckich, przeciwstawnych kulturze łacińskiej. Małgorzata Dąbrowska wykazała, że Feliks Koneczny zna dzieje Bizancjum „z drugiej ręki”, że nie wykorzystał rzetelnie literatury naukowej, do jakiej miał dostęp, że wybierał z niej tylko to, co pasowało mu do jego konstrukcji, że jego ujęcie cywilizacji bizantyńskiej jest nie tylko ahistoryczne, ale bliższe raczej fantazji niż naukowemu rozważaniu.

Wspomniana wyżej Małgorzata B. Leszka, aczkolwiek pracuje jako nauczycielka w szkole średniej, to jednak pod kierunkiem Waldemara Cerana obroniła pracę doktorską; przeanalizowała w niej aktywność duchownych na dworze cesarzy wczesnobizantyńskich, której celem było znalezienie poparcia dla swoich ambicji i walki z przeciwnikami, ale także szukanie pomocy i sprawiedliwości w interesie pojedynczych ludzi i całych społeczności lokalnych²⁹. Rozszerzając krąg swoich zainteresowań badawczych zbadła w jednym artykule politykę cesarza Zenona wobec duchownych ortodoksyjnych i monofizyckich, wyrażoną w jego wpływie na obsadę stanowisk patriarchalnych w Konstantynopolu, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimie, w drugim zaś pokazała jak dwór cesarski wykorzystywał lokalną administrację i wojsko, gdy zawiodły wszystkie inne możliwości usunięcia biskupa Aleksandrii w latach od 339 do 373³⁰. W kilku artykułach popularnonaukowych przedstawiła losy i wpływ na życie religijne w okresie wczesnobizantyńskim cesarzowych: Heleny, matki Konstantyna I Wielkiego, Eudoksji, żony cesarza Arkadiusza, Atenais–Eudoksji, żony cesarza Teodozjusza II i Pulcherii, siostry Teodozjusza II i żony cesarza Marcjana³¹.

Zwiększające się w Polsce zainteresowanie dziejami Bizancjum uzmysłowiło bizantynologom konieczność wydania encyklopedii, która studentom i szerszemu gronu czytelników mogłaby służyć jako *instrumentum studiorum*. I taka encyklopedia bizantyńska się ukazała³², przygotowana przez 25 specjalistów, którzy opracowali oryginalne hasła odautorskie, sygnowane przez nich imieniem i nazwiskiem; grono łódzkich bizantynologów

²⁹ M. B. L e s z k a, *Rola duchowieństwa na dworze cesarzy wczesnobizantyńskich*, „Byzantina Lodziensia”, V, Łódź 2000, s. 136.

³⁰ Eadem, *Między ortodoksją a monofizytyzmem. Obsada tronów patriarchalnych Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy w polityce cesarza Zenona*, „Vox Patrum” t. XVIII, 1998 (wyd. 1999), nr 34–35, s. 437–453; eadem, *Udział sił zbrojnych w procesie odsuwania od władzy biskupów aleksandryjskich podczas kontrowersji arian-skiej na Wschodzie*, ibidem, t. XIX, 1999 (wyd. 2000), nr 36–37, s. 349–365.

³¹ Eadem, *Helena — matka Konstantyna Wielkiego*, „Mówią wieki” 2002, nr 4, s. 30–32; eadem, *Cesarzowa Eudoksja i Jan Chryzostom — z dziejów pewnego konfliktu*, ibidem, 2000, nr 9, s. 6–10; eadem, *Atenais–Eudoksja, córka filozofa*, ibidem, 2001, nr 9, s. 45–49; eadem, *Dziewica na bizantyńskim tronie*, ibidem, 2002, nr 11, s. 31–35.

³² *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. J u r e w i c z, Warszawa 2002, ss. 503.

wniosło do niej znaczący wkład: Ceran napisał 273 hasła, Dąbrowska — 140, Krupczyński — 98, Bralewski — 28 i Kokoszko — 24.

Waldemar Ceran przygotował także 80 haseł, a Małgorzata Dąbrowska 40 haseł, do ukazującej się sukcesywnie od 2001 r. „Wielkiej encyklopedii PWN” (niektóre hasła są sygnowane imieniem i nazwiskiem).

Łódzcy bizantynologowie opracowali również 82 biogramy cesarzy rzymskich (do Justyniana I włącznie), zamieszczone w „Słowniku cesarzy rzymskich”, wydanym w 2001 r. przez Wydawnictwo Poznańskie, z czego autorstwa Leszki są 32 biogramy, Kokoszki — 24, a Bralewskiego — 26.

Warto na koniec wspomnieć, że łódzcy bizantynologowie opublikowali ponad 20 recenzji książek polskich i zagranicznych autorów.

Jak z tego przeglądu widać, dorobek pracowników Katedry Historii Bizancjum Uniwersytetu Łódzkiego w ciągu ostatniego pięciolecia jest niemały, chociaż ostatnie lata nie sprzyjały publikowaniu nowych prac, ponieważ Bralewski, Kokoszko, Leszka i Wolińska finalizowali przygotowanie rozpraw habilitacyjnych. Są one albo już ukończone, albo na ukończeniu, tak że z końcem 2004 r. wszyscy oni powinni już zostać samodzielnymi pracownikami naukowymi. W ten sposób Katedra Historii Bizancjum Uniwersytetu Łódzkiego będzie nie tylko największą z tej dziedziny katedrą, jakie funkcjonują na świecie, ale i poważnym ośrodkiem studiów bizantynologicznych.